

TÉZISFÜZET

Galán-Fazekas Ibolya Diána:

***PÜSPÖKI VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK
A BÉCSI UDVARHOZ A 19. SZÁZAD
ELEJÉN.
AZ EGRI JELENTÉSEK ELEMZÉSÉVEL***

Témavezetők:
Dr. habil. Forgó András PhD
Prof. Dr. Tusor Péter DSC
Pécs, 2024

I. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSE

A 18. századtól kezdve egyre több világi feladat hárult az egyházra. A korábban megszokott egyházkép egyre civilebb képet mutatott. Az egyház funkciói nemcsak az evangelizáció és a lelki gondozás voltak csupán, hanem – részben a világi hatalom, részben belső egyházi elvárások miatt is – a társadalom felvilágosításában, a racionális gondolkodás elterjesztésében is szerepet kellett vállalnia az alsópapságnak. Emiatt az egyház eddigi normakommunikációja megváltozott, és egyre jelentősebb lett a pragmatikus szemlélet. Az ezzel együttjáró profanizációt és az egyház szerepvállalásának változását az egyháztörténet-írás krízisként értékeli, és a korszakot az egyházi befolyás háttérbe szorulásának kezdetével is azonosítja. A korszakunkra vonatkozó egyetlen, részletes magyar egyháztörténetíró, Meszlényi Antal is ezzel a szemlélettel értékeli a 19. századelő magyar egyháztörténeti korszakot.

A források, amelyekkel foglalkozom, az udvarnak írt vizitációs jelentések. A magyar püspök 1804 és 1848 között írták, de a disszertációmban csak I. Ferencnek írt vizitációs jelentéseket vettem számba, azokat, amelyek 1804–1835 közt fennmaradtak, és a Haus- Hof und Staatsarchivban megtalálhatóak.

A disszertációm írása során nyilvánvalóvá vált, hogy a nagy terjedelmű forrásanyagból ki kell választanom néhányat, amelyeket a vizsgálódásaim tárgyává teszek. Ekkor úgy határoztam, mérlegelve egy disszertáció formai és tartalmi kereteit, hogy az egri vizitációs jelentéseket választom ki terjedelmük és mennyiségük okán. Így a historiográfiai áttekintés után számba veszem és jellemzem a magyar püspökök vizitációs jelentéseit, majd az egri egyházmegyéből küldött négy jelentést elemzem és mutatom be, amelyeket 1811-ben, 1828-ban, 1829-ben és 1831-ben Fischer István és Pyrker László írt. Ennélfogva forrásaim, meglátásom szerint, két területhez tudnak új információkkal szolgálni: I. Ferenc korabeli egyháztörténethez és az egri egyházmegye 19. század eleji állapotához.

A nagyterjedelműnek számító egri vizitációs jelentések részletes elemzése után további kutatások alkalmával a jelentések ügymenetét tártam fel, amelyet egy külön fejezetben tárgyalok. A püspöki jelentések hátoldalán szerepel egy iktatószám. A kutatások során kiderült, ezeket a számokat az uralkodó Kabineti Irodáján vezetett Separatprotokollban lehet megtalálni. Eszerint tehát a Kabineti Irodába érkeztek be a jelentések, és a Separat sorozatba iktatták be őket. Ezek a jegyzőkönyvek általában táblázatos formában vezették a beérkező iratokat, amelyekben a következő szempontok szerint készültek jegyzetek: a beérkezés dátuma, a benyújtó személye; az irat száma és a tartalma; a személy, aki továbbviszi az ügyet, ennek dátuma illetve a hozzá kapcsolódó intézkedés. Ezek a jegyzőkönyvek kivételes forrásértékkel bírnak. Egyrészt a jelentések teljes ügymenetét nyomon követhetjük, ami az írásos forrásokról ritkán derül ki, másrészt a Kabineti Irodába való beiktatáson túl, az iratokról szóló rövid tartalmi leírás és a hozzá kapcsolódó intézkedés feljegyzése révén azt is látjuk, hogy az udvar szempontjából mi számított

feljegyzendő információnak és hozzá kapcsolódó releváns válasznak és intézkedésnek.

A HHStA-ban végzett kutatások mellett érdekelt, hogy az Egri Érseki Levéltárban van-e nyoma a jelentéseknek illetve az azokra adott válaszoknak. Mivel 1805-től megváltozott a Protocollum-kötetek rendszere: míg korábban bemásolták oda az iratokat, addig 1804-től csak iktatókönyvekként funkcionáltak, így a jelentések kapcsán két bejegyzés kivételével még nem sikerült megtalálni a továbbiakat, illetve a konkrét iratokat sem, annak ellenére, hogy több tárgycsoportban is megpróbáltunk utánanézni. Így a téma e téren még rejt felfedeznivalókat.

A vizitációs jelentések sok adatot közölnek a lakosságról, épületekről, egyházi és világi előjárókról. Ezeket az adatokat összegzem, elemzem. A forráselemzés során számításba kellett vennem, hogy a Magyar Királyság egyházi hierarchiájának éléről írták a Habsburg Birodalom császáranak, a magyar királynak, I. Ferencnek, aki 1804-ben rendeletben írta elő a püspököknek, hogy jelentést kell írniuk egyházmegyéjükről. A jelentésírás tehát főpásztori kötelességgé vált uralkodói utasításra.

Könnyen adódhatna az egyházat ellenőrizni szándékozó kormányzati stílust igazoló kép, hisz Ferenc időszakára jellemző a társadalmat ellenőrizni kívánó mechanizmus: az 1812-es országgyűlés berekesztése után rendeletet adott ki, hogy állítsák fel a titkosrendőrséget. Ennélfogva fel kellett tennem a kérdést, hogy a jelentésírás kötelezettsége mennyiben igazolja az eddigi értelmezést, a megfigyelést és az ellenőrzést célzó, az egyházra, mint potenciális ellenfélre tekintő hatalmi képet, amelyet Meszlényi Antal és az osztrák egyháztörténészek tartottak erről a korról.

A püspöki vizitációs jelentések primér módon gazdag adatokat közölnek az egyházmegyék Ferenc korabeli állapotáról. Feldolgozásuk ebből a szempontból hasonló lehetőségekkel kecsegtet, mint az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Ugyanakkor mivel ezek nem csupán jegyzőkönyvek, céljuk nem csak állapotfelmérés, adatok rögzítése, hanem lényegüket tekintve főpásztori beszámolók a birodalom uralkodójának, így a császárral megosztott adatok és feljegyzett narratív részek mögött meghúzódik tudatosan vagy tudattalanul a jelentésíró intenciója is. Az állapotfelmérésen túl tehát egy-egy

vizitációs jelentés általánosságban árulkodhat az egyház–állam viszonyáról. Mindezt számba véve alapvetően kíváncsi voltam arra is, hogy mi volt az uralkodó valós szándéka ezzel az 1804-esrendelettel.

II. AZ ÉRTEKEZÉS LEGFONTOSABB EREDMÉNYEI

1. HISTORIOGRÁFIA

Dolgozatomat a historiográfiai összefoglalókkal kezdtem, hogy témám számára feltérképezsem a korról kapcsolatos eddigi alapvető ismereteket és fogalmakat. A historiográfiai fejezetre azért is volt szükség, hogy megfelelő keretet adjak egyik felismerésemnek, amely lényegében az I. Ferenc koráról meglévő historiográfiai képre kérdez rá. Legalapvetőbb munkák, amelyek e kor egyháztörténetére vonatkoznak Fritz Valjavec, Ferdinand Maass, Eduard Winter valamint Meszlényi

Antal tollából származnak. Ők fektették le a jozefinizmussal kapcsolatos első narratívákat. A historiográfiai összefoglalón túl felvettem annak a problémáját, hogy míg a forrásaink egyháztörténeti kora a fenti történészek által meghatározott jozefinizmus, melynek azóta könyvtári irodalma keletkezett, és ma is élénk történettudományi figyelemben részesül, mégis a 18. század végi jozefinizmus elemzésén túl, a 19. század eleji-közepi (késő jozefinizmus/ posztjozefinizmus) vizsgálatával kapcsolatban század eleji historiográfiai eredményekre hagyatkozhatunk, amelyek elfogultak az egyházzal kapcsolatban. Emiatt azzal a problémával szembesültem, hogy forrásaimat nehezen tudtam aktuális történettudományi eredményekbe illeszteni.

2. A VIZITÁCIÓS JELENTÉSEKRŐL

A disszertáció kiindulópontja nem egy téma megtalálása, és ahhoz kapcsolódó források kikutatása

volt, hanem egy már meglévő, a HHStA-ban fellelhető forráscsoport, a püspöki vizitációs jelentések voltak.

A forráscsoport megismerése és áttekintése után a disszertáció műfaji ismérveihez alkalmazkodva szűkíteni kényszerültem a témát, ezért az egri egyházmegyéből küldött vizitációs jelentéseket dolgoztam fel részletesebben. Az így megismert több mint 80 főlíót kitevő anyag lefordítása, az adatok táblázatokba rendezése, a forráselemzés menete hosszú időt vett igénybe. A forrásokból kiindulva adódhatott volna sok terület, amelyre rákérdezhettem volna pl. egri egyházmegyei állapotok összehasonlító elemzése, Pyrker érsek tevékenysége stb., amely a későbbiekben jelenthetnek kiindulópontot, de fontosabbnak tartottam, hogy a források elsődleges tartalmát mutassam be.

Így a dolgozatom bemutatta, hogy hogy zajlott egy vizitáció. E kapcsán kirajzolódott az egri egyházmegyei állapotoknak egy speciális adottsága, amely a Tisza és mellékfolyóinak áradásával

összefüggésben kialakuló járhatatlan utak révén egyházmegyei integrációs kérdéseket vetettek fel.

A vizitációs jelentésekben szereplő adatok összesítése révén a lakosságszámról, a felekezeti arányokról nyerhettem információkat. Ezek alapján elmondható, hogy az egyházmegyében a katolikusok kisebbségben voltak, így az egri egyházkormányzat mind politikai mind kulturális szempontból több kompromisszumra kényszerült mint más egyházmegyében az jellemző volt.

A forrásokban a templomok, az iskolák és a parókiaépületek állapotát is megtudhattuk. Összesítve ezeket az adatokat megállapítható, hogy nincs olyan plébánia, ahol az egyik, fentiekben felsorolt középület közül ne lenne használhatatlan, felújításra szoruló. A forrásokból kiderült, hogy a közösség agilis patrónus hiányában nem tudja maga előre lendíteni az ezekkel az épületekkel, munkálatokkal és főként anyagi forrásokkal kapcsolatos problémákat. Az érsek, Pyrker volt a tevékeny moderátora az ügyek előbbre és sok esetben feljebb vitelének is. Számtalan példa mutatja,

hogy nem csak a Helytartótanács vagy a Magyar Kamaránál járt közben, de a jelentésekben magát az uralkodót is megkéri, hogy járjon közben egy-egy elmaradt pénzösszeg kiutalásában.

Továbbá a leírt esetekből kiindulva a kánoni vizitáció ellenőrzésén kívüli általános hozadékairól is tanúskodtak a jelentések. Az egyházfegyelem fenntartásán túl egy püspök a vizitáció révén a stratégiai döntésekhez elengedhetetlen saját, személyes élményeket szerezhett, amelyekből következett a helyi és a teljes egyházmegyei erőforrások és finanszírozási lehetőségek számbavétele, a kiosztásnak a mérlegelése, az egyházmegye teljes plébániahálózatának további bővítése és lépéseinek átgondolása, megtervezése, majd ahhoz kapcsolódó kezdeti és távlati lépések megtétele. Egyáltalán a teljes egyházmegye állapotának felméréséből következő rövid és hosszú távú egyházkormányzati víziók és tervek a megismert valós állapotokhoz igazított megtervezése.

A fentiekben elemzett egri vizitációs jelentések alapján elmondható, hogy a török idők által igencsak megtépázott egri egyházmegyében a 18. században gyorsan, tető vagy ajtó, ablak nélkül felépített templomokat létszükség lenne tovább építeni, ugyanis, veszélyessé váltak. Számos esetben olvashattunk arról is, hogy a templomokat, iskolákat bővíteni kell, hisz nem tudja befogadni a néptömegeket. És szinte minden településen a három fontos épületből (templom, parókia, iskola) egy megépítésre vagy renoválásra, a megváltozott viszonyokhoz való bővítésre szorult.

Az oktatással kapcsolatban a jelentések azt igazolják, hogy helyi szinten a lelkipásztorok azok, akiknek a felelőssége az iskolák körüli problémák megoldása, anyagi erőforrások előteremtése. A vizitációk körültekintően vizsgálták meg az oktatás körüli közállapotokat, ellenőrizték a benne részt vevőket. A vizitáló úgy járt el mintha maga lenne az oktatásnak a felügyelője. Továbbá a források megerősítik azt az eddig is ismert jelenséget, hogy az

alsópapságra a korban túl sok felelősség, feladat hárult, miközben a korban anyagi és társadalmi megbecsültségük romlott. Emiatt különösen ki voltak téve a kor demoralizáló erőinek.

Mivel a császárnak címzett iratokról van szó, minden információt úgy kellett tekintenünk, mint szándékos ismeretátadás, az érsekség helyzetéről szóló tudatos informálás. Ezért a császár segítségét és közbenjárását célzó felszólítások, az elmaradt pénzbeli juttatások kifizetését kérő megjegyzések mind azt igazolják, hogy a vizitációs jelentés írása főpásztori szempontból lehetséges alkalom arra, hogy a valódi állapotokat ismertetve okkal segítséget és anyagi támogatást kérni az uralkodótól.

A vizitációs jelentéseknek egyházkormányzati haszna is volt. A jelentésekben a helyi állapotokon túl feltűnően sokszor ajánlanak az egri érsekek alkalmas személyeket magasabb pozíciókba, esperesi, főesperesi, akár püspöki székbe. Méltó személyeket ajánlani az uralkodó kegyébe kulcskérdés főpásztori szempontból, hisz az alkalmas személyek kiválasztása

az egyházszervezet kívánt megerősödését és integritását szolgálja. Az egyházi hierarchiában szereplők világképe, mentalitása, szellemisége véleményem szerint kivételes fontosságú ügy, nemcsak Esztergomból, hanem Bécsből nézve is. Így a vizitációs jelentés mindkét fél számára érdekelt terep, amely lehetővé teszi a rendszeres és árnyalt kapcsolattartást és informálódást.

3. A VIZITÁCIÓS JELENTÉSEK AZ INFORMÁCIÓSZERZÉSNEK A MÓDJAI

Forrásaim elemzése során felmerült tehát annak a kérdése, hogy azok mennyire illenek bele a meglévő állam- és egyházképbe, amelyet I. Ferenc koráról tartunk? A jelentés valaminek a szóban vagy írásban való közzlése, valamiről való hivatalos beszámoló. Így a műfajt és I. Ferenc korában megjelenő a társadalmat titkosrendőrséggel megfigyelő gesztust illetően

tisztázandónak véltem, hogy a vizitációs jelentésekről szóló rendelkezés mennyiben szeretne volna az egyházat megfigyelni, ellenőrizni. A vizitációs jelentések milyen uralkodói szándékból fakadtak? A forrásaim alapján úgy látom, hogy a jelentésírás kötelezettségét nem a főpásztorok és egyházi személyek megfigyelése indokolta, hanem az ország valós közállapotairól, normáiról való ismeretszerzés, információszerzés.

A püspöki vizitációs jelentések, a 18. század közigazgatási és államigazgatási törekvései fényében, az ország helyzetének a feltérképezését szolgálták, úgy hogy az állam – saját alsó fokú bürokratikus szintjének hiányában – az egyházét használta fel, hogy alattvalói életkörülményeiről információt nyerjen. A kormányzati szinten megjelenő igény és egyben szükséglet arra vonatkozóan, hogy a birodalom alulnézeti képéről értesüljenek az udvarban, már a 18. században is megjelenik. II. József utazásaiban ennek az igénynek a megnyilvánulását látja a szakirodalom.

Ferenc idejére pedig kiépült az az infrastrukturális és kulturális hálózat, amely lehetővé tette, hogy a levelezés a kapcsolattartás és az információszerzés egy módja legyen. A század elején tömegesen kezdenek el levelezni az ország nagyjai, és nemcsak a levelezés, hanem önmagában az írás is egy új központi kifejezési forma lesz, ha a sajtó és más írásbeli műfajok (pl. naplók) nagymérvű megjelenésére gondolunk. Ha ebbe a narratívába és általános jelenségbe ágyazva fordulunk I. Ferenc bürokratikus abszolutizmusa felé, hisz hírhedten sok iratot termelt e korszak a korábbiakhoz képest, amit I. Ferenc gyanakvó, iratéhes jelleméhez kötöttek, akkor emellett számolnunk kell a kor általános jelenségeivel, azokkal az igényekkel és lehetőségekkel, amelyek a kapcsolattartást, az információáramlást és információrögzítést ebben a korban már írásbeli formákkal tartják fenn a társadalom felső szintjén. A vizitációs jelentések is e kor tendenciáiba illeszkednek.

4. AZ ÜGYMENETRŐL

A jelentések ügymenetét felkutatva kiderült, hogy a vizitációs jelentések nem vesztek el a bürokratikus rendszer útvesztőiben. A Kabineti Irodába futottak be, ott egy az ügygel megbízott hivatalnok olvasta őket, sok esetben az uralkodó is, majd válaszoltak a főpásztornak, rendelkezéseket adtak ki a jelentés tanulságai alapján. Az udvar válaszaiban a problémák orvoslása, a főpásztori tanácsok mérlegelése és követése volt jellemző. A jelentéseket őrző akták élén a *Visitationsbericht* megjelölés szerepel legtöbb esetben. Eszerint Bécsből a kánoni vizitáció lefolytatásának a tapasztalataira voltak kíváncsiak, tehát nem csak egy egyszerű beszámolóra, benyomásra, hanem valós, aktuális adatokra, ismeretekre, tényekre, saját egyéb kormányzati információk híján.

III. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

- *A püspöki jelentések a bécsi Udvarhoz 1804 és 1835 között* (Fischer István egri érsek jelentésének közlésével), Egyháztörténeti Szemle, 19 (2018) 3, 52-65.
- *A szabolcsi főesperesség állapota 1828-ban Pyrker László vizitációs jelentése alapján*, Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsek tiszteletére, szerk. HORVÁTH István, Eger 2020, 59-71.
- *Die Bischöfe der Donaumonarchie von 1804 bis 1918. Ein amtsbiografisches Lexikon.* Burgenländische Heimatblätter, 83 (2021) 1-2, 123-126. (recenzió)
- *Egy fehér folt, a 19. század eleji jozefinizmus problematikája*, Az egyháztörténet-írás története

Magyarországon, szerk. FAZEKAS Csaba–RADA János,
Miskolc 2022, 68–81.

- *Johann Ladislaus Pyrker als Erzbischof von Eger. Die Visitationsreise in Borsod im Jahre 1829*, Johann Ladislaus Pyrker. Kirchenfürst, Dichter, Mäzen, Hrsg. KÁLMÁN Kovács [Konferenz im Collegium Hungaricum 23. November 2022]. Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, Bd. XXII (Megjelenés alatt, 2024 tavasza)